

*Asta Nørregaard, "Portrett av Carl Paul Caspari", 1885.
Fotograf: UiO/Arthur Sand. Gengivet med tilladelse af Universitetet i Oslo.*

Tanker om min jødiske tipoldefar, der blev kristen teolog

Tanker om min jødiske tipoldefar, der blev kristen teolog

Sognepræst Agnete Raahauge fortæller om sin jødiske tipoldefar, som først gennem læsningen af det Nye Testamente og troen på Jesus som Messias forstod betydningen af at være jøde. Han kæmpede mod rationalismens forståelse af Bibelen og læste det Gamle Testamente først og fremmest som en forjættelsesbog.

Af Agnete Raahauge

I mine bedsteforældres hjem stod der en portrætbuste af min tipoldefar og skuede ned fra det gamle bogskab. Skønt bustens træk var bekendte og hjemlige, for dem kendte vi børnebørn fra vores bedstefar, den afbilledes barnebarn, så var der en aura af den store verden og skæbnens sære veje over busten for os, der kun havde hørt brudstykker af vores tipoldefars historie. Han hed Carl Paul Caspari og var jøde, født i 1814 i den tyske by Dessau, som på hans fødetidspunkt husede et større jødisk samfund. Her var faderen købmand. Det spændende ved Casparis historie er, at han som student i Leipzig læste det Nye Testamente (NT) og blev overbevist om, at Jesus var Messias.

Caspari blev døbt, begyndte at læse teologi og blev lektor ved Det Teologiske Fakultet i Leipzig i det Gamle Testamente (GT), som han jo havde visse forudsætninger for at læse. Her blev han af en ung norsk lektor i teologi, Gisle Johnson, som havde hørt hans forelæsninger, opfordret til at søge et lektorat ved det nyoprettede universitet i Kristiania, i dag Oslo. "Kristiania", sagde Caspari, "Jamen, er der ikke frygtelig mange bjørne der?". Men da Johnson

havde beroliget ham med, at så farligt var der ikke, tog Caspari imod opfordringen, søgte og blev lektor, senere professor i GT i Kristiania.

Da han havde boet der som ungkarl et halvt års tid, kunne han jo nok indse, at han måtte finde sig en kone. Det brevvekslede han med sin ven og tidligere medstuderende i Leipzig, Gerhard v. Zezschwitz, om, og Zezschwitz foreslog ham at bejle til dennes søster Marie. Det gjorde Caspari og fik af Maries far, Karl v. Zezschwitz, præsident ved appellationsdomstolen i Bautzen, det svar, at hvis de to unge kunne finde ud af det sammen, var han velvilligt indstillet over for giftermålet. Caspari drog altså til Bautzen på visit, og de to unge – han var 34 og hun 19 – fik en halv time alene i dagligstuen og blev enige. I ægteskabet fødtes der fem børn, der levede, til de blev voksne, og hjemmet i Kristiania var et særdeles livligt og muntert hjem, fortaltes det.

Caspari selv var meget talende og havde et særligt sprogmemme. Allerede efter et halvt år i Norge holdt han forelæsninger på næsten fejlfrit norsk. En morsom sprogforbistring hos ham har fået ord-

sprogsagtig karakter i min familie: ”Ånden er villig, men flasket (*das Fleisch*) er skrøbeligt”. Det fortæltes om ham, at han på en togrejse gennem Europa delte kupé med et par tyske herrer, hvis samtale om et intellektuelt emne han blandede sig i. Irriteret slog herrerne over i latin. Caspari blandede sig stadig, nu på latin. Herrerne forsøgte nu at ryste ham af ved at slå over i først græsk, siden hebraisk og til sidst arabisk, men Caspari blev ved at bryde ind. Til sidst udbrød den ene: ”Enten er de fanden selv, eller også er de professor Caspari fra Kristiania!”. ”Sidstnævnte er jeg”, svarede Caspari.

Jo, der knyttede sig spændende historier til portrætbusten på toppen af det gamle skab i mine bedste-forældres stue, og det var fascinerende at tænke på, at vi var efterkommere af den mærkværdige mand, hvis yngste datter i 1901 mødte vores danske oldefar i Rom og blev gift med ham på Capitol. Men at Casparis historie ikke kun var bemærkelsesværdig for mig som efterkommer af ham, men også for en teolog rummede en tankevækkende dimension, gik først op for mig for et par år siden, da min farbror Sten Krarup rundsendte en mere indgående redegørelse for Casparis liv og tanker med belæg i hans skrifter og breve, som Sten havde fået kendskab til blandt andet via professor i teologi ved Menighedsfakultetet i Oslo Oskar Skarsaune.

I denne artikels sammenhæng er der to træk, som er tankevækkende: Det første handler om Casparis omvendelse til kristendommen, det andet om hans efterfølgende forståelse af at være jøde. Casparifamilien i Dessau havde, som mange andre jøder på den tid, lagt afstand til Talmud-jødedommen og vendt sig mod den oplysningsbølge, der gik gennem Europa i anden halvdel af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. For de jødiske samfund var det blandt andet intentionen om at bryde ud af ghettotilværelsen og integrere sig med moderne europæiske tanker og forhold, der vendte dem mod oplysningen. Caspari havde derfor gået i en jødisk oplysningskole og ud over undervisning i hebraisk og læsning af Toraen også lært tysk, fransk, geografi

Carl Paul Caspari (1814-1892) blev født jøde, men konverterede til kristendommen og læste teologi ved universitetet i Leipzig.

og historie. Fra han var 14 år, studerede han af egen drift latin og græsk, og da han i gymnasiets sidste år fik hebraisk og for første gang blev introduceret til sprogets grammatiske opbygning, fascinerede det ham. Derfor besluttede han sig for at studere orientalske sprog ved universitetet i Leipzig, hvor han blev indskrevet i 1834 på det historisk-filosofiske fakultet. Her boltrede han sig i hebraiske, persiske og arabiske sprogstudier og i studier af de helligskrifter og den litteratur, som var skrevet på disse sprog.

Casparis syn på skrifterne var oplysningspræget, rationalistisk. Han bevægedes af skønheden i de gammeltestamentlige skrifter, men havde et deistisk religionshistorisk-distanceret forhold til deres teologisk-religiøse indhold.¹ På en af sine venners pietistiske kristendom reagerede Caspari med decideret modvilje: Hele hans stolthed rejste sig imod læren om forsoning ved Kristi kors, skrev han.² I de før-

ste år af sin studietid veg Casparis rationalisme for en begejstringsrus for den tyske romantik – særligt Goethes værker. Dette kastede ham imidlertid ud i en åndelig krise. Han så en sørgelig kontrast mellem sin egen personlige selvoptagethed og de høje etiske idealer, han som romantiker sværmede for. Den omtalte pietistisk kristne ven viste ham i hans krise hen til NT, som Caspari nu læste for første gang. Og da han her blev slået af det historisk ramrende portræt af jøderne i Apostlenes gerninger, fattede han tiltro til NT's troværdighed – og endte med netop i den frelsesforkyndelse af Kristus som den forjættede Messias, han tidligere havde rejst sig imod i stolthed, at finde svaret på sin egen åndelige krise. Pinsedag 1838 blev Caspari døbt og tog navnet Paul som mellemnavn. September samme år skiftede han til Det Teologiske Fakultet i Leipzig.

Den kristendom, som Caspari vendte sig mod, var en pietistisk vækkelseskristendom, som opfattede sig selv som udpræget luthersk.³ Det sidste fik betydning for Casparis senere virke. Men hvad der i denne artikels sammenhæng er særdeles tankevækkende, det er, at Caspari om sin omvendelse til kristendommen selv udtalte, at han fra da af for første gang følte sig som jøde og fik øjnene op for en levende sammenhæng i GT:

Gjennom mitt tidligere studium af de rasjonalistske eksegeter var nettop her mistroen mot Ordet dyppest. Derfor er også troen på Det gamle Testaments guddommelighet og dets verbalinspirasjon, og at de virkelig inneholder messianske profetier, det siste som falt på plass i min tro.⁴

På trods af udsigten til en lovende karriere som orientalist blev Caspari nu teolog,

Jeg følte en trang til å være i og bevege mig i det, som nå var blitt det dyreste for meg. Min jødiske fødsel; en ny og fastere basis i det hebraiske språk, og særlig den observasjon, at frem for noe var det på Det gamle Testamen-

N.F.S. Grundtvig (1783-1872), hvis "mageløse opdagelse" Caspari først forsøgte at modbevise, men sidenhen forligede sig med.

tes område fienden [her hentyder Caspari til den rationalistiske eksegesi] hadde anrettet de største ødeleggelser – det var her fienderne for tiden satt tryggest og herfra de lånte sine mest iøjnefallende våpen for sin slette sak, og at arbeiderne på dette felt ennå var få – alt dette lot meg ikke lenge i tvil om, at det Guds kall til meg etter evne at arbeide på dette felt.⁵

I et essay kommenterer Skarsaune således om Casparis omvendelse:

Rationalismen havde "tilintetgjort" GT for ham. Det var først troen på Kristus, som igen gav ham tilgang til GT som teologisk dokument. Men dette må have fortonet sig for ham som en tilbagevendende, en genopdagelse af noget, han som jøde skulle have

haft et forhold til i udgangspunktet. En engageret religiøs, teologisk læsning af GT – det oplevede han først som kristen. Men en sådan skulle være den eneste naturlige for en jøde: “først nu følte jeg mig som jøde”.⁶

Hvad er det altså for en læsning af GT, Caspari får øjnene op for ved sin læsning af NT? Jo, det er vel, som han selv antyder med sit pietistisk prægede udtryk, ”verbalinspiration”, det vil sige, at GT virkelig indeholder messianske profetier. Og at GT først og fremmest er en forjættelsesbog. At det, der binder dets mange skrifter sammen, det er bevidnelsen af Guds løfte og ordholdenhed. Guds løfte til sit udvalgte folk Israel om at bevare det som det folk, ud af hvilket Messias skal fødes.

Dette Guds løfte er det, som Israel er udvalgt ved i forjættelsen til Abraham, som bærer pagten med Israel på Sinai. Et løfte, som – således forstår Caspari det, da han bliver kristen – er opfyldt i den Jesus, som NT forkynder som Messias, Guds frelse for enhver af Guds skabninger, ikke blot Israel.

Man kan sige, at Casparis kristen-teologiske læsning af GT vender forholdet mellem Gud og hans folk og mellem Gud og menneske på hovedet i forhold til den jødiske Talmud-læsning, som lægger vægten på tolkningen af de love, jøderne skal overholde for at bevare sig selv som Guds folk. Hans læsning er også anderledes i forhold til den rationalistiske eksegesi, som læser Bibelen som et moralistisk skrift om, hvordan menneskene ved Guds oplysning skal løftes op til dyd og udødelighed. For Talmud-udlægningen såvel som for rationalismen ligger vægten på den menneskelige indsigt og anstrengelse – i Casparis nye optik ligger vægten på bevidnelsen af Guds trofasthed, hvorved GT får en levende sammenhæng, som rationalismen ikke kan se, fordi den stirrer sig blind på dets skrifers forskelligartethed og manglende stringens.

At Caspari, som det er blevet mig fortalt, efterfølgende betragtede sig selv som så luthersk en teolog,

at han takkede nej til en prangende universitetsstilling i Berlin, fordi han her havde været nødt til at gå på kompromis med reformerte dogmer, er ganske selvfølgelig. Martin Luthers reformatoriske gennembrud begyndte netop at tage form, da han i 1512-1513 forelæste over Davids salmer og fandt forjættelsen af Kristus som den røde tråd i dem.

Som professor i Kristiania viede Caspari, ud over sine arbejder i GT, sit arbejde til at gendrive Grundtvigs såkaldt ”mageløse opdagelse”, som det hedder i Grundtvig-forskningen: At Bibelen skal udlægges ved kirkens bekendelse, in casu den apostolske trosbekendelse, som enhver kristen er døbt på. Dette, at troen kommer før skriften, stødte imod Casparis lutherske opfattelse af skriftens primat, ”*sola scriptura*”. Derfor forskede han og skrev den ene kirkehistoriske undersøgelse af trosbekendelsens herkomst efter den anden for at gendrive den grundtvigske hævde af, at trosbekendelsen var ”det lille ord af Guds mund”, som den opstandne Kristus havde overgivet til apostlene, da han var sammen med dem i de 40 dage mellem opstandelsen og himmelfarten.

At denne grundtvigske antagelse var og er kirkehistorisk ganske uholdbar, havde Caspari fuldstændig ret i. Hvad han imidlertid først indså på sine gamle dage, var, at han i sine lærde kirkehistoriske gendrivelse i grunden løb en åben dør ind. For Grundtvigs ”mageløse opdagelse” var ikke først og fremmest et historisk funderet eksegetisk princip, men en hævde af det vidnesbyrd om Guds forjættelse og trofasthed, som er den røde tråd i den Bibel, som den rationalistiske bibelkritik havde brudt op i usammenhængende brokker.

Grundtvig selv skrev i 1871 i *Kirke-speil* således om sit åndelige gennembrud i 1825:

Jeg var faldet i dybe tanker over den fortvivlede stilling, hvori Kristi menighed, og navnlig alle dens børn og ulærde medlemmer, var kommet derved, at næsten alle de

Relief fra Titusbuen i Rom: Den syvarmede lysestage fra templet i Jerusalem bæres i triumftog ind i Rom efter Jerusalems ødelæggelse i år 70.

skriftkloge trodsigt påstod, at ikke alene den hellige skrifts oprindelse, omfang, ægthed og rette fortolkning var meget tvivlsomme, men at de kirkelige grundlærdomme om treenigheden, Kristi guddom og forsoningen, når man (beherskede) grundsprøgene og så ret til, slet ikke fandtes i Bibelen, som hos alle protestanter jo dog var troens eneste hjemmel.....

Da jeg nu i denne retning uafsladligt grublede, læste og skrev under bøn og påkaldelse, se, da slog det mig i et velsignet øjeblik: at det mageløse vidnesbyrd, jeg så møjsommeligt ledte om i hele åndens verden, det gennemlød som en himmelrøst hele tiden og kristenheden i den apostolske trosbekendelse ved dåben. Hermed var for mig lyset tændt og loddet kastet; thi at 'vandskælden i ordet', altså dåbsordet, er den kristelige livskilde, det havde Luther jo straks lært mig ... Rationalisternes skriftkritik og skriftfortolkning måtte herved i mine øjne tabe sin brod og hele sin farlighed for menigheden.⁷

Dette "eksegetiske pavedømme", som Grundtvig i 1825 bekæmpede med sin "mageløse opdagelse", var det jo i grunden, at Caspari havde fundet en vej ad.

Herigennem blev han kristen og fandt sammenhængen mellem GT's forjættelsesord og NT's vidnesbyrd om forjættelsens opfyldelse som den røde tråd, der fik brikkerne til at falde på plads i GT – og fik ham til for første gang at føle sig som jøde.

På sine gamle dage så Caspari igen det eksegetiske pavedømme hovmesterere Bibelen i den udviklingstroende liberalteologi,⁸ og han giver da i et brev fra 1891 til den danske kirkehistoriker Frederik Nielsen udtryk for, at han nu forstår anliggendet i Grundtvigs hævde af trosbekendelsens primat over for Bibelen:

Jeg har selv oftere følt, at min nuværende Kamp har adskillig Lighed med Clausen (si licet parva componere, magnis). Hvad jeg vil, er at hævde den christelige Tro, Grundtro, mod den Alt opløsende Bibel- og Dogmekritik. Denne tro finder jeg udtalt i Troesbekendelsen ved Daaben, thi ved Daaben er det, vi har at søge den....

Det er Grundtvigs store Fortjeneste, en Fortjeneste, der ikke kan vurderes højt nok, at han med Kraft har peget paa, at den kristelige Tro er at søge ved Daaben, i Daabsbekendelsen, og at han med Kraft har fremhævet og hævdet Daabens Pagtes-Charakter.⁹

At dåben har "Pagtes-Charakter" vil sige, at den er Guds pagtsløfte med den døbte. Pagtslutning involverer løfteafgivelse, ordholdenhed og troskab – ellers er pagten tom. Caspari ser altså klart hos Grundtvig den forståelse af sammenhængen mellem Guds forjættelse, løfte og hans opfyldelse heraf, som havde givet ham selv forståelsen for sammenhængen mellem GT og NT.

I Grundtvigs salme "Tør end nogen ihukomme..." er det netop dette, der er ledemotivet. Salmen har nummer 348 i *Den Danske Salmebog*, hvor den er forkortet med to vers i forhold til den oprindelige version fra Sangværket. Salmen sammenfletter en fri gendigtning af klagesalmen fra det jødiske eksil i Babylon, den gammeltestamentlige salme 137: "Ved Babels floder sad vi og græd...", med en lige så fri gengivelse af profeten Haggajs bog kapitel 2, vers 1-9. Her taler Haggaj Herrens trøsteord til Judas folk, for Hans ånd er stadig med folket med den pagt, han sluttede med det, da det drog ud af Ægypten, og han vil fylde dets nu faldne tempel med herlighed, så den bliver større end det gamle tempels.

Grundtvigs salme er på en gang en medlidende klage over Zion, det vil sige over Guds nu landflygtige udvalgte folk og dets hærgede tempel, og et trøstens ord til "alle Zions døtre små": Den trøst, at selvom fjenden har hærget sletten og ikke levnet sten på sten af templet, så lod han dog hovedhjørnestenen stå fast. Det er den hovedhjørnestenen, som salme 118 nævner i vers 22 – den sten, som bygmestrene vragede, men som er blevet hovedhjørnestenen. I NT og dermed også hos Grundtvig er hovedhjørnestenen Kristus – ham, som vi skal kaste sorgen på, han, som også bar synden for os. Og derfor er Zions sang ikke forbi, om end harpen er i ulave, men:

I Herrens vingens skygge,
i en gylden aftenstund,
under sang vi atter bygge
på den gamle klippegrund.¹⁰

Ja, Zions hus skal bygges igen, men denne gang uden tårne og spir, men "hyttelavt i verdens øjne", efter Jesu ord, han, som selv lå i et krybberum. Derfor er den kirke, vi her på jorden bygger, i grunden kun et gæstekammer "for en himmelsk altergang", for det sande Herrens tempel, som kun bygges af Hans ånd. Men da Herrens er sølvet og guldets, som vi skal forklares ved, så skal herligheden i dette lave hus blive større end i det sunkne Zions tempel.

Grundtvigs salme handler, som man kan høre, om den sande Guds kirke, som skabes af Hans ord – den kirke, som det oprindelige Jerusalems tempel var et foreløbigt billede på. Men da salmen er skrevet i 1825 samtidig med Grundtvigs kamp mod den rationalistiske eksegese og dens præster, som havde fordrevet Guds ord fra kirken og gjort menigheden hjemløs, så ligger det lige for at læse den som et trøsteord netop til den hjemløse menighed. Zions ødelagte tempel og det landflygtige jødiske folk, der lader harperne hænge i træerne og ikke kan synge, bliver et billede på den hjemlige kirke og dens folk. Og Guds forjættelse ved profeten Haggaj om Guds trofasthed mod sin pagt og om det nye tempel, hvis herlighed skal overgå det gamle, ses opfyldt i ordet om Guds søn, der lå i krybberummet, ordet, der bygger Guds kirke, hvor det lyder – pagtsordet ved dåben, som de rationalistiske eksegeter ikke kan ødelægge.

Casparis og Grundtvigs front var den samme: Den selvberørende menneskefornuft gør med sin bedrevende klogskab og moralistiske fromhed Bibelen til en usammenhængende lov- og formaningsbog. Og den Bibelens mening eller røde tråd, som de begge finder, at eksegeterne ikke kan plukke i stykker, er – som den var for Luther og for den sags skyld for Paulus – Guds forjættelsesord og pagtstroskab, som er opfyldt i "ham, der lå i krybberummet". Det er den pagtstroskab, som hans skabninger skal forklares ved, hvilket jo både kan betyde blive herlige ved og forstås ved. Modsætningen til den rationalistiske selvforherligelse er altså ikke en ny ratio, men Guds trofasthed, ikke en ny moral, men Guds troskab.

Caspari følte sig for første gang som jøde, da han fik øjnene op for, at det var Guds pagtsløfte, der bandt GT's skrifter sammen, hvormed han jo antyder, at det egentlig jødiske er forventningen til Guds forjættelse. Og Guds forjættelse er løftet om, at Gud selv vil virkeliggøre det mål, han har skabt og udvalgt sit folk til. Virkeliggøre det ved selv at gribe ind i tiden, i historien. Forjættelsen er således et ord, der skal stoles på i forventning til Guds egen indgriben i tidens fylde.

Og hvad skal så disse betragtninger over min jødiske tipoldefar, der blev teolog, tjene til? Er der mere i dem end blot en personlig fascination af en bemærkelsesværdig skæbne? Jo, det synes mig, at i dag, hvor der er et aktuelt behov for at sammenligne GT, NT og Koranen, er der grund til at pege på den røde tråd – pagt, forjættelse og opfyldelse, som Caspari så som GT's hovedspor. Så GT ikke først og fremmest betragtes som en lovbog, men hovedvægten lægges på den Guds pagtstroskab, den forjætter. Det er dette, der gør GT og NT forskellige fra Koranen, der viser en gud, der ikke binder sig til sine løfter.

Man kunne derved overveje, om den driftighed i videnskab og teknologi, som det moderne Israel har til fælles med den kristne verden, hænger sammen med den fortrøstning til fremtiden, til det givne livs tilforladelighed, ja, til tilforladeligheden i den skabte verdens naturlove, som udspringer af forventningen til en Gud, der holder, hvad Han lover, og derved gør den enkeltes tilværelse til mere end en blind skæbne – til håbefuldt fremtid.

LITTERATUR

Abrahamowitz, Finn

2000 *Grundtvig – Danmark til lykke*. København: Høst og Søn 2000.

Den Danske Salmebog

2003 *Den Danske Salmebog*. København: Det Kgl. Vajsenhus Forlag 2003.

Krarup, Sten

2003 *Ikke uden fars hjælp: 14 slægtshistoriske beretninger*. Veksø: Slægtshistorisk Forlag 2003, s. 79-101.

NOTER

¹ Deistisk – af deisme, som er den fornuftsbaseerede overbevisning om, at der er en guddom, som har skabt alt; og at menneskets fornuft kan deducere sig frem til, at denne guddom har bestemt mennesker til at leve dydigt efter morallove, som kan udtrages ved en betragtning af naturen. Flere af oplysningstidens filosoffer var deister. Deismen anser de henholdsvis kristne og jødiske dogmer for menneskelige overbygninger på en universel naturlig religion, hvorfor deismens synspunkt på verdensreligionerne er distanceret, religionshistorisk.

² Citeret af Sten Krarup efter Oskar Skarsaune: "Jøden som blev luthersk professor". Foredrag holdt ved "Dansk Israels Missions" årsmøde i Århus i år 2000.

³ Pietismen var og er en luthersk vækkelsesbevægelse, som startede i Tyskland i 1600-tallet som reaktion mod den lutherske ortodoksi, der gjorde sand kristendom til en næsten udvendig antagelse af sande læresætninger. Pietismen lægger herimod vægten på inderligheden, på oplevelsen af anger og omvendelse. Denne vægt på oplevelsen gør forskellen fra Luther selv, som lægger al vægt på ordet om Kristus, ikke på den menneskelige oplevelse.

⁴ Caspari i Krarup 2003, s. 79.

⁵ Caspari i Krarup 2003, s. 79.

⁶ Skarsaune i Krarup 2003, s. 79.

⁷ Grundtvig i Abrahamowitz 2000, s. 172.

⁸ Liberalteologien er en strømning i 1800-tallet, som inspireret af Hegel og naturvidenskaben tolker kristendommen ind i en optimistisk fremskridtstro på, at menneskeheden er under udvikling til større og større civilisation – og den historiske Jesus, som liberalteologien med brug af den moderne historievidenskab søger at finde i NT, var i grunden en menneskehedsforbedrer, en lærer i godhed – et menneskeligt ideal, vi skal stræbe efter at ligne. Liberalteologien fandt, sammen med den almindelige fremskridtoptimisme, sit Waterloo i Første Verdenskrigs skyttegrave.

⁹ Brev af 1891 til den danske professor i kirkehistorie Frederik Nielsen. Citeret fra Frederik Nielsen: "Prof. Caspari og Grundtvig – en replik til Prof. H. Scharling". 1893.

¹⁰ *Den Danske Salmebog*, nummer 348, strofe 4, vers 5-8.

Samarbejdspolitikken og jødernes redning i oktober '43. *Rambams historikerenquete*

RAM
GAM